

DOSTOYEVSKİ VE BİZ

Batılılaşma Karşısında
Osmanlı-Türk ve Rus Aydın Davranışı

Nurcan Özkaplan Yurdakul

İÇİNDEKİLER

Giriş / 7
Dostoyevski ile Nereden Tanışırız? / 11
Dostoyevski Bizim Neyimiz? / 17
Dostoyevski'de "İyi Biz ve Kötü Siz" ve Aslında Müştereklerimiz / 24
Dostoyevski'de ve Bizde Köklerimiz ve Kaybettiklerimiz / 31
Dostoyevski ile Aramızı Bulan Bilgemiz: Tolstoy / 38
Dostoyevski ve Bizde Köylülerimiz / 41
Dostoyevski ve Ziya Paşa: Modernleşme Algıları ve Tutumları Üzerinden Aydınlarımız / 53
Dostoyevski'de İnsanlığı Kurtaracak Rusluk veya Nizam-ı Âlem Sorumluluğu / 59
Dostoyevski Rehberliğinde Kendi Ülkeni ve İnsanını Saymak ve Sevmek / 68
Dostoyevski ile İnsanın Anlam Arayışı ve İman Etmek Üzerine Düşünmek / 72
Dostoyevski'nin İnsanlığın XXI. Yüzyılını Öngörmesi ve "Yaratma Cesareti" / 83
Dostoyevski Neden Roman Yazardı ve Bizde Neden Bu Evsafta Bir Romancı Çık(a)madı / 86
Dostoyevski Türkiye'de Cam'a Çıkar mı? / 95
Dostoyevski'yi Anlamak İçin Osmanlı ve Çarlık Rusya'sı Reformlarının Benzerlikleri ve Farklılıkları Üzerine Birkaç Söz / 107
Sonuç Yerine / 117
Kaynakça / 122

*Kırım Tatarlarından kayınpederim merhum
Sabri Yurdakul Beyefendi'ye minnetle...*

GİRİŞ

Bu kitabın ne olmadığını söyleyerek başlamak, okura sonraki sayfalarda kendisini neyin beklemediğine dair haber vermek için münasip olacaktır. Dostoyevski'nin eserlerine sıkça müracaat edilmiş olsa da bu kitap, bu büyük yazarın eserleri ve hayatına ilişkin bir etüd değildir. Keza, yazarın farklı boyutlarını sırasıyla ele alan kronolojik veya tematik bir çalışma da değildir. Ya da yazarın tüm dünyada kabul gördüğü söylenen görüş ve fikirlerinin ne kadar evrensel ve güzel ve önemli olduğunu, döneminin ya da dünya tarihinin önde gelen diğer kalemleriyle karşılaştırarak ortaya koyan bir çetele de değildir. Bu kitap, başlığında da ifade edilmeye çalışıldığı gibi, kapı komşumuz olan ve zannettiğimiz çok ötesinde bize benzeyen Dostoyevski'nin bize söyledikleri ve bizim de Dostoyevski üzerinden yine kendimize söylediklerimizi anlama ve anlatma çabasıdır.

Bu kitabın ne olduğunu söylemek için ise şu tespitle devam etmek münasip olacaktır: Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki ne siyasi tarihi ne de modernleşme serüveni Çarlık Rusya'sı, Rus Modernleşmesi ve Rus Milliyetçiliği anlaşılmasından çalışılabilir. 200 yıl kadar uzun süren Osmanlı-Rus savaşları, her Osmanlı tarihçisinin ve Osmanlı tarihini anlamak, anlamlandırmak isteyen her okurun yolunu hem Rus Modernleşmesine hem de Rus Milliyetçiliğine düşürür. İşte tam orada da bizi, Rus Milliyetçiliğinin kuramcılarında biri olan Dostoyevski başta olmak üzere, Batılılaşma karşısında Rus halkının ve Ortodoksluğun haysiyetinin savunucusu olan Rus yazarları karşılar. Bu da bizi, kitabın da kapsamını gösterir şekilde, Dostoyevski'nin bize söylediklerine ve bizim de Dostoyevski üzerinden yine kendimize söylediklerimize götürür.

Çünkü, Dostoyevski'nin eserleri başta olmak üzere Rus klasikleri; Ruslarla olan akrabalığımızın eskiliğine ve daha da mühimi, Batı ve Batılılaşma karşısındaki sorunlu vaziyetimize ışık tutar. Bu kitap, Dostoyevski'nin, Rusya'nın Batılılaşması karşısında Rusların izzet ve

haysiyetini savunma noktasında gösterdiği titizlik ve yaşadığı hayal kırıklıkları ile benzer bir hali tecrübe eden Osmanlı ve Cumhuriyet müelliflerinin tutumlarının, durumlarının bir karşılaştırmasıdır. Yazarın evrensel şöhreti ile ülkesinin insanlarına duyduğu sevgi, saygı ve samimi ilgi ve insanlık adına sorumluluk taşıma cesareti arasındaki ilişkinin yine bizimle karşılaştırmalı bir dökümüdür. İşte bu yüzden ve çünkü, eserleri ile denizler aşırı ve kıtalar arası ve çağlar ötesi bir etki yaratmış olan Dostoyevski'nin Türk okurları için önemi, dünya çapındaki okur kitlesinden daha farklıdır, başkadır. O bize, diğer okurlarına söyleyebileceğinden daha çok şey söyler. Biz de onu, diğer okurlarının anlayabileceğinden daha iyi anlarız. Birlikte acı tatlı, iyi kötü günleri olan çok eski bir aile dostumuz, kapı komşumuz gibidir Dostoyevski.

Bu kitap, Osmanlı tarihçisi olmaklıktan başka yetmişlerde doğup Soğuk Savaş yıllarında büyümüş bir çocuk, 1990'larda Sovyet Bloku çözülrken gelen göçmenleri şehirlerinin sokaklarında şaşkınlıkla seyretmiş bir genç, çocuklarını eski Sovyet memleketlerinden gelen kadınların yardımcılığında büyütmüş bir anne olan yazarın, Dostoyevski ve Rus yazarları ile tanışıklığını ve bundan duyduğu şaşkınlığı da hikâye eder. Bu hikâyede, kitaplardan ziyade ekranı (camı) tercih eden modern Türkiye'nin yazara olan ilgisi de basın arşivi ve popüler kültür üzerinden yerini alır.

Bu kitabın yazılması serüveni de tuhaf bir şekiller, Cam'da gerçekleşen bir tanışma ile başlar. Bir televizyon programında XIX. Yüzyıl diploması tarihçisi sıfatıyla söylediğim *Rus dış politikası Dostoyevski'siz anlaşılamaz* cümlesini duyan Hece Yayınlarının riyasetini yürüten Ömer Faruk Ergezen, Dostoyevski'nin doğumunun 200. Yılı için planladığı Dostoyevski Özel Sayısı'nda benim de bir makale yazmamı teklif eder. Kuşkusuz *Hece Dergisi Dostoyevski Özel Sayısı*, Ömer Faruk Bey başta olmak üzere Türkiye kalem ehlinin Dostoyevski'yi anlama ve anlatma cesareti kadar yetkinliğini de teyit eder. Bu kitabın editörü İbrahim Demirci'nin ilgili özel sayı için kaleme aldığım Dostoyevski ve Biz adlı makalemin genişletilip bir kitaba dönüştürülmesi teklifi üzerine bu kitap kaleme alınır. Ne diyebilirim? Hem Ömer Faruk Bey'e hem de İbrahim Demirci Bey'e bana verdikleri bu cesaret için müteşekkirim.

Bu kitabın yazılışında Dostoyevski'nin eserlerinden başka siyasi düşünce, kültür, dış politika tarihi ve edebiyat gibi disiplinlere yönelik çeşitli literatüre müracaat edilmiştir. Özellikle edebî eserlere yapılan atıfların aynı eserin hem Türkçe hem İngilizce tercümelerine hem de farklı tarihlerdeki baskılarına yapılması, yazarın farklı dönemlerindeki okumaları ve aldığı notlara sadık kalma ihtiyacı sebebiyledir.

Umulur ki bu kitabın okuru Ruslarla müştereklerimizin husumetlerimizin fevkinde olduğunu görür, Ruslar ve Rusya ile olan ilişkilerimizin anlaşılmasında Dostoyevski başta olmak üzere Rus yazarlarının çarpıcı rolüne şahitlik eder ve Dostoyevski'nin bize söylediklerini ve Dostoyevski üzerinden kendi kendimize söylediklerimizi can kulağıyla duyar, işitir.

Şubat 2023, İstanbul

DOSTOYEVSKİ İLE NEREDEN TANIŞIRIZ?

Bizim neslimiz Soğuk Savaş yıllarının soğuk ve uzun kış gecelerini, özellikle elektrik kesildiği zamanlarda -ki pek sık kesilirdi- büyüklerimizimizin dizi dibinde masallar kadar seferberlik hatırlarını da dinleyerek geçirmiştir. Seferberlik hikâyelerini anlatacak, çocukluğu seferberlikte geçmiş büyük annelerimizin veya halalarımızın henüz hayatta olmaları şüphesiz önemliydi. Ancak onların muhayyilesine masallar yerine bu hikâyeleri, yani *Urus* ve *Kazak* askerlerini sobalarımızın başına çağırın şey, Rus işgali altında geçen çocukluklarından başka pilli radyolardan taşan *Sovyet tehdidi* idi. Radyolara göre Rusların uzun menzilli füzeleri vardı, bizim Kırım, Kefe, Köstence, Varna, Bakü ve anmaya dillerin varmadığı daha nice şehirlerimiz artık onların yedindeydi, oradan fırlatacakları füzeler bizim şehirlerimizde ve evlerimizde maazallah kıyameti koparacaktı, bereket *dostumuz Amerika* vardı da... Ama, ne Ruslar füze attılar, ne kıyamet koptu, ne de Amerika bizi korudu.

Bu ruh halimizin yanında tarih derslerinde okuduğumuz, biri bitmeden diğeri başlayan Osmanlı-Rus savaşları, kütüphanemizde bekleyen cilt cilt Dostoyevski, Tolstoy, Puşkin, Gogol tercümeleri ile uzun yıllar aramıza girdi. Osmanlı'nın zeval çağında Halide Edip Adıvar'ın meşhur Sultanahmet Mitinginde yaptığı konuşmasının sırrına varmamız için büyümemiz gerekecekti. Halide Hanım'ın "*milletler dostumuz, devletler düşmanımız*" cümlesini yeniden kurup "*milletler dostumuz devletler rakibimiz, devletler ancak canımıza kast ederlerse düşmanımız olabilir*" diyebilecek vakitlere henüz gelmemiştik. Canımıza kasteden devletler düşmanımız, ama savaş halinde olmadığımız devletler sadece rakibimiz olabilirdi. *Türk ateşle imtihanını* vermişti zira.

Masal¹ ve seferberlik hikâyeleri anlatan büyük anne ve halaları-

¹ Nâzım Hikmet, *Masallar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. Büyük annelerimizden dinlediğim masalların tadına yazılı edebiyatımızda ilk defa Nâzım Hikmet'in masallarında vardım. Belli ki baba tarafından ataları Polonyalı ve İstanbullu bir Paşazade

mızın tek tek aramızdan ayrılmalarından sonra uzun kış gecelerini geçirmek için onların yerini bir parça da olsa tutabilecek kitaplar vardı. Böylece ellerimiz titreye titreye, içimize sinmeye sinmeye Batı klasiklerinden sonra bu ciltlere uzandık. Oysa, bu yazarlar bize Goethe, Dickens, Balzac ve hatta Hugo'dan bile daha yakındı. Onların eserleri neredeyse *türkülerimiz* kadar *ana sütü gibi helal, ana sütü gibi temiz*di.

Rusların da uzun kış gecelerinde, gaz lambasının² ışığında çocuklara bir taraftan masal anlatıp bir taraftan çorap ören, çorap yamalayan büyük anneleri, halaları yerine de aslında köle olan dadıları vardı. Borodino Müdafaasından yaralı dönmüş Prens Andre'nin neredeyse tek tesellisiydi, hasta yatağı başında gün ağarıncaya kadar onu beklerken çorap ören ağzı dualı müjik dadısı.³ Çocukluğumuzun geçmek bilmeyen uzun kış gecelerine masallardan başka ateşlendiğimiz gecelerdeki öksürük nöbetlerimiz de eşlik ederdi. Bu nöbetlerin kederini dağıtan şey ise ellerinde derece ile ateşimizi ölçüp ona göre ilacımızı veren modern annelerimizden ziyade ateşimiz olup olmadığını gözümüzün ferinden anlayan, ıhlamurumuza bal katan, ağzı dualı, alnı ferah büyükannelerimizdi. O büyük annelerimizle Prens Andre'nin dadısı ne kadar da birbirlerine benzerdi. *Kış geçti, geçti öksürük hapları ile Cumartesi*⁴ dizesi çocukluğumuzun hasta ve öksürüklü kederine işaret etse de bu kederi dağıtan şey hasta yatağı başında beş şişe çorap ören ağzı dualı büyükannelerimizin Rus dadılarla benzerliğiydi.

olan Nâzım da büyüklerinden bu masalları dinlemiş. Aynı memeden süt emmek gibi aynı masalları dinleyerek büyüyen çocukların kardeşliğini düşündürür bu benzeyiş. Bu hikâyeleri benim Doğu Karadenizli büyükannelerimden dinlediğim şekliyle kelimesi kelimesine benzer kılan şey şüphesiz bizim üzerinde neredeyse hiç çalışmadığımız sözlü kültürümüzdür. Nâzım'ın anlattığı masallar toplumumuzda hak ettiği ilgi ve heyecanı neden yaratmaz? İhtimal, bugün bu kitapları çocuklarına alan anne-babalar bu sözlü kültürün kıymeti ile hatta bu kültürle ilgili değildir. İlgili olanlar da bu kitapları çocuklarına *Nâzım* isminin zihinlere kazılan ötekiliği nedeniyle almıyordu. Yoksa, Batılılaşma ve modernleşme karşısında bizi ikiye ayıran tavır, anneleri ve çocukları da ayırmaya devam mı etmektedir?

² Çocuk Dostoyevski'lerin evlerinde gaz lambası yerine domuz yağının kullanıldığı ilkel bir lamba yanarmış, *bilmezlikten değil fukaralıktan*. Dostoyevski'nin domuz yağı kokusuna olan nefretini hakkında en önemli etütlerden birini yapan Zwiëg'den öğreniyoruz. Stefan Zwiëg, *Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevski*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

³ Leo Tolstoy, *War and Peace*, Çev. Anthony Louise and Aylmer Maude, Wordsworth Classics, Londra 2003, s. 773-774.

⁴ İsmet Özel, *Erbain*, Çıdam Yayınları, 1987 İstanbul s.27.

Yahya Kemal Beyatlı, Kar Musikileri şiirini Varşova yerine mesela Moskova'da yazsaydı İslav kederine karşı bu derece mesafeli olabilir miydi?

Bir erganun ahengi yayılmakta derinden...

Duydumsa da zevk almadım İslav kederinden.⁵

Hastalıktan doğan kederi dağıtan şey ateşimiz olup olmadığını termometre yerine serin ve nasırlı elleriyle ve müşfik bakışlarıyla ölçen büyükannelerin elleriydi. Zülfü Livaneli'nin *Karlı Kayın Ormanı* şarkısında bahsettiği el, hasta çocuk kalbi için büyükannenin eliydi.

*Karlı kayın ormanında
yürüyorum geceleyin.
Efkârlıyım, efkârlıyım,
elini ver, nerde elin?*⁶

O yıllarda, Rus klasiklerinden başka *ana sütü gibi helal* Nâzım Hikmet şiirleri de bizlere haramdı. O yüzden kitaplarından önce şarkılardan duyabiliyorduk bu şairin şiirlerini. Bu noktada Beyatlı *Kar Musikileri*'ni Varşova yerine Moskova'da ya da Petersburg'da yazmış olsaydı *İslav kederinden* yine zevk almasa da ihtimal *duyduğu* bu kederi böyle kenara itmezdi. Zaten Nâzım Hikmet de *Karlı Kayın Ormanı*'ni bir Avrupa şehrinde yazamazdı, yazsaydı da ne haneye kabul edilme ihtimalini dileyebilir ne de *yerden* derviş selamı vermeyi aklından geçirirdi.

*Ben ordan geçerken biri:
"Amca, dese, gir içeri."
Girip yerden selâmlasam
hâne içindekileri.*⁷

⁵ Sadettin Ökten, *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*, Ötüken, 2008, İstanbul, s. 159.

⁶ Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, YKY, 2007 İstanbul, s. 1461.

⁷ Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, YKY, 2007 İstanbul, s. 1461.

Rusların da *orak biçen köylü kızları tarla dönüşü* türküler söylüyorlardı ki Tolstoy'a göre gerçek sanat ancak bu türkülerde aranabilirdi.⁸ Onların da türkülerinde *suya giden kızları* vardı.⁹ Halk türkülerine eserlerinde yer açan Tolstoy, *Sanat Nedir*, adlı çalışmasında sanat eserleri içerisinde türkülerinin neden ve nasıl mümtaz ve asli bir konuma sahip olduğunu anlatır.

Onların da önlere “Batı dost mu düşman mı?” ya da “Batıya benzemeli mi yoksa ondan uzak mı durmalı?” şeklinde cevaplamaları gereken *deli soruları* vardı. Onlar da ne yapsalar ne etseler bu sorulara bir türlü cevap bulamıyorlardı. Onlar da Batının indinde bir yerde *barbar*di. Ne Petersburg şehrini inşa etmiş olmaları, ne devasa konser ve balo salonları, ne dünya edebiyatını edebiyat yapan büyük yazarlarının cilt cilt eserleri ne de Rus taşrasını resmeden muazzam ressamı ve dünyaca ünlü bale eserleri bu barbarlık iftirasının lekesini azaltabiliyordu.

İngiltere başta olmak üzere tüm Batılı devletler bu barbarlık kartını Ruslara karşı sıkça kullandılar. Mesela, sonraki yıllarda İstanbul'da askerî ateşe olarak da görev yapan Sir Robert Wilson üzerinden, 1817'de İngiltere, Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben Rusların barbarlığının altını çizen bir basın kampanyası başlattılar. Bu kampanyada; Rus askerlerinin barbarlığı ve Rus generallerinin beceriksizliği nedeniyle Napolyon'u yenemeyip ellerinden kaçırdıkları vurgulandı. I. Aleksandre'in Büyük Petro'nun vasiyetinin gereği olarak Yakın Doğu üzerindeki Rus emellerini sürdürdüğü, İstanbul'u takiben Tahran'ı ve daha sonra Hindistan'ı ele geçirme azminde olduğu ve Rusların haddizatında Avrupalı değil Asyalı olduklarının altı çizildi.¹⁰ Zira, Avrupalı değilseniz işleseniz de işlemeseniz de dünyanın bütün günahları sizin alnınıza yazılabilirdi, yazıldı da. Üstelik Rus siyasilere de kendi günahlarının Rusların alınlarına yazılması için hiçbir fırsatı kaçırmadılar.

⁸ Leo Tolstoy, *What is Art?* Çev. Aylmer Maude, Walter Scott, Londra, 1898, s. 7. Rusya'da yasaklanan ve sansürlü olarak ilk defa 1898'de İngiltere'de basılabilen bu kitap Türkçe'ye ancak 2007'de çevrilmiştir.

⁹ Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı, Rusya'nın Kültür Tarihi*, çev. F. Dereli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 120.

¹⁰ Edward Ingram, *British Persian Connection, 1798–1828, Prelude to the Great Game in Asia*, Clarendon Press, Londra, 1992, s. 209–210.

Haçlı Seferleri'nin durdurulmasından başlayıp İstanbul'un fet-hinden itibaren artan oranda Türklerin yakasına yapıştırılmış olan *barbarlık* kılıcı şimdi de Rusları kesmeye başlamıştı. İlgili kampanyada bahsi geçen Rus generallerinin beceriksizliği ise başlı başına üzerinde durulmayı hak ediyor. O yıllarda İngiltere'nin beceriksizlik dediği şeyin ne olduğunun anlaşılması kolay değildi. Bunun için Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı yazması gerekecekti. Tolstoy o savunmayı yapmasaydı General Kutuzov tarihe İngilizlerin kampanyası mucibince beceriksiz general olarak geçecekti. Kutuzov'un yaptığı Rusların bir millet olma ihtimalinin önünü açmaktı. Borodino Müdafaasında savunma namına ellerinde ne kadar askerî malzemesi varsa neredeyse tamamını sarf eden Rus ordusunun durumunu yakinen bilen General, *görelim ne kadarmışız* dercesine bir noktadan sonra meseleyi kendi halkının ferasetine bırakmıştı. Moskova halkı ve köylüsü de Generallerini yanıltmamıştı.¹¹

1798'de Mısır'a girerek İmparatorluğumuzun ilk çivisini çeken Napolyon, 1812'de de onların Moskova'sını yakıp yıkmış, taş üstünde taş bırakmamış ancak kendisini de batırmıştı. Bir farkla ki bizde devlet adamları dâhil aydınların dikkatlerini Batıya çeviren Napolyon savaş-ları, onların Büyük Petro'dan beri Batıdan ilk kez şüphe etmelerine ve Yakın Doğuya, köklerine, yani *Memalik-i Mabrusa*'mıza yönelmele-rine sebep oldu. Zira, 1071'den itibaren kitlesel olarak Anadolu'nun kapısı Türklere¹² açılrsa da bu tarihe kadar Anadolu yedi asır boyunca

¹¹ Tolstoy, *War and Peace*, s. 3591-3636.

¹² Türk, Kürt ve Arap unsurların birlikteliği, 1 Mart 1309/ 25 Şaban 1310/ 14 Mart 1893'te Sultan Abdülhamid Han'a sunulan *Tahdis-i Nimet* adlı bir layihada *İnkılab-ı Cihan* alt başlığında ve *ittihad-ı İslam* ve bunların bir noktada *tecni-i muhibbe-i Rabbanidir* ifadesiyle tanımlanmaktadır. Türklerin, Kürtlerin ve Arapların bir arada bulunuşu, evrakta Allah'ın bize duyduğu sevginin bir tezahürü olarak değerlendirilir. Söz Konusu Layiha, Ankara'da Özel Sebahattin Yıldız Müzesi'nde sergilenmektedir. Müze, Sebahattin Yıldız tarafından kültür mirasımıza sahip çıkmak adına 2010'da kurulmuştur. Türk ve Kürt birlikteliğinin en belirgin örneklerinden biri 1071 Malazgirt Zaferinde gözlemlenir. Büyük Selçukluların İran'a hâkim olduğu yıllarda, yani Malazgirt Zaferinden çok önce başlayan bu birliktelik Malazgirt Zaferinde bir silah arkadaşlığına dönüşür. Abdullah Kıran'a göre Malazgirt, bir ırkın (kavmin) diğer bir ırka (kavime) karşı savaşı değildir. Milletler/dinler arası savaştır. Yani bu savaş İslâm ümmetinin Hristiyan Bizans karşısında kazandığı bir zaferdir. O kadar ki bazı kaynaklara göre Alparslan'ın kumanda ettiği askerlerin üçte ikisi Kürt'tür. Abdullah Kıran, "Malazgirt Savaşı, Sultan Alparslan

Ortodoks kültürüne ev sahipliği yapmıştı.¹³ XIX. Yüzyıl boyunca bitmek tükenmek bilmeyen Osmanlı-Rus savaşları, Rus aydınları için Ortodoksluklarını tevarüs ettikleri Doğu Roma ülkesinde kimliklerini, köklerini ve akrabalarını aramayı temsil ediyordu. Bizim seferberlik hikâyelerinde karşımıza çıkan *Urusların ve Kazakların*, Rus aydınının ve özellikle Dostoyevski'nin zihnindeki karşılığı işte böyle bir şeydi. Rus siyasetleri bu aydınlara sanki şöyle demişti: *Madem köklerinizi arıyorsunuz o zaman ülkelerinin üstüne yürüdüğümüz Osmanlılar/Türkler ilk hedefinizdir. Kalemınızı verin Rus askerinin kılıcının hizmetine, bu fırsat bir daha ele geçmez!*

1830'larda asi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa Devlet-i Aliye'ye karşı isyan etmekle kalmadılar, ortalığa düşüp hasım devletlerden müttefik arama işine girdikleri sırada Selahattin Eyyubi'den beri üzerine titrediğimiz Kudüs ve çevresine de hasım devletleri buyur ettiler. Bu davete icabet edenlerden biri de Çarlık Rusya'sı oldu. *Mabedimizin göğsüne namahrem eli* bu surette değdi. İşte bu sıralarda Rusya Hariciye Nazırı Nesserolde, Çarı bölgeye bir Ortodoks misyoner heyeti göndermeye ikna etmesini takiben konu delegasyonun kimlerden seçileceğine gelmişti. Nesserolde'un delegasyon azalarını seçerken takip ettiği *casting*/rol dağılımı usta bir yönetmenin işçiliğinin fevkindeydi. Rus Hariciye Nazırı, çocukluk hayalleri Antakya, Lazkiye ve Kudüs'te olan Ruslardan bir heyet seçilmesini¹⁴ emretti. Böylece Puşkin'in nesli Ortodoksluğun peşine yollara düştü, Kudüs Rus hacılardan başka Rus tüccarların da rutin güzergâhı oluverdi.¹⁵

ve Diyojen," *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 8(2); 405-418; s.405.

¹³ Ökten, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁴ Theofanis George Stavrou, "Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem," *Middle East Journal*, 17/1/2 1963, (91-1039, s. 100-101.

¹⁵ Filistin'e cenabi göçünün rekabetinin arkasındaki Rus etkisini bu çerçevede doğru yerine oturtmak Balfour Deklarasyonuna giden sürecin anlaşılması açısından incelenmesi gereken bir etken olarak karşımıza çıkar.

DOSTOYEVSKİ BİZİM NEYİMİZ?

Bu soru aslında bir çocuğun yeni tanıştığı ve fakat anne babasının ihtiram gösterdiği, sevinçle karşıladığı ailesinin dostları veya akrabaları hakkında sorduğu bir sorudur. *Anne Suat Ablalar bizim neyimiz oluyor?* Çocuğun sorusuna alacağı cevap, *Suat Ablalar* ile kurulan ilişki ve bu ilişkinin nevi, büyüdüğünde bunu çeyiz sandığı olacak hafızasında dosyalamasını sağlar. Bu dosyalama moda tabirle ifade edersek çocuğun *hatıra biriktirmesine* vesile olur. Ve çocuklar çok sayıda dostlarının olmasını ve herkesle barışık olmayı dilerler. Bu da yetmez çocuklar herkes iyi olsun isterler. Bu isteği, onların zayıflığına ve belki de korkaklığına vermek genel kanaat olsa da çocuklar aslında kötülüğü, savaşı istemezler. Onlar iyiliği, güzelliği severler. Bu talep onların şedit öğrenme meraklarının ve dünyayı tanıma iştahlarının doyurulmasını sağlayan iklimi mümkün kılar. Çünkü, insan sevmediği şeyi öğrenemez. Çocuk önce öğrenir, sonra dostu düşmandan ayırma-ya değil dostu ve tehdit olanı ayırma çabasına girer.

Türk-Yunan İlişkileri veya Türkiye-İsrail İlişkileri ve hatta Türkiye-Arap Ülkeleri ilişkileri gibi ikili ilişkileri konu alan bilimsel konferanslarda müşterek geçmişimiz kadar dostluk ve barış için neler yapılacağı da konuşulur. Bu konferanslara katılan bilim insanları, mensup oldukları devletlerin düşmanı olarak takdim edilen devletlerle aralarını bulmak arzusundadırlar, tıpkı küsülü olan komşularıyla anne-babalarını barıştırmak için çırpınan çocuklar gibi. Bu konferanslarda *daha güzel günler için, dost olabileceğimizi anlatmak için neler yapılmalıdır*, diye düşünülür, etütler yapılır. Nihayetinde okul kitaplarındaki millî tarih müfredatlarının bu minval üzere elden geçirilmesi kararlaştırılır, lakin bu ideal sadece konferans metinlerinde kalabilir.

Edebiyatçının, fikir adamının müesses nizamdan, hükümetten beklemediği isteyeceği tek şey hürriyet içinde kendini ifade etmesine ses çıkarılmaması. Hakikatte mükâfat bir kanat değildir, fikir adamı için

bir zincirdir. Bu cümleleri Cemil Meriç, TRT'ye 1976'da verdiği bir röportajda söyler.¹⁶ Okurun devletinden beklentisi de Meriç'in belirttiği düsturda yazılmış kitapların varlığıdır. Büşra Ersanlı'nın 1992'de yayınlanan doktora tezi, tarih eğitiminin içeriği ve sorunları üzerinden okullardaki ders kitaplarına değinir. Ersanlı'ya göre kitapların içeriğinin hükümetlerin ihtiyacına göre tespit edilmesi ortada ne idrak edilecek bir tarih ne de anlaşılabilir bir dünya bırakır.¹⁷

Evren denen yerde, Güneş Sistemi denen metropolün Dünya adlı gezegeninde, Cumhuriyet Türkiye'sinin Soğuk Savaş denen bir devrinde okullarda kitaplar okutulurdu. Bu kitaplarda Allah yarattı demeden yedi düvel düşman, yetmiş iki millet kötü ilan edilir, koca dünya bu çocuklara dar edilirdi. Hâlâ da öyle! Bu çocuklar bu koca dünyayı ve yetmiş iki kötü milleti öğrenmeye nereden ve nasıl başlayabilirdi? İnsan okumak ve anlamak yerine gökten bomba yağacak diye korkudan kütüphanelerde ancak iki büklüm olabilirdi. Hangi kitapları okuyarak bir okur olduğunun hikâyesini anlattığı bir çalışmasında Necdet Subaşı, Türk okurunun sıkışmışlığını göz önüne serer.¹⁸ Daniel Defoe'nun Robinson'unu okurken içinden *Robinson bir de namaz kılsa*, diyecek kadar bu kahramanı seven çocuk Subaşı, toplumun ve yazarların solcu ve sağcı olarak tasnif edilmesinin bir çocuk okuru ne surette kısıtladığını göstermeye çalışır.¹⁹

Bırakınız devlet eliyle basılan ve okullarda okutulan ders kitaplarını şairlerimiz dahi Türk çocukları ile dünyanın arasını açmaya yemin etmiş gibidirler. Tevfik Fikret'ten çukurda olduğumuzun teyidini aldıktan sonra yükselecek bir semanın olmadığı kadar insanın uçması gibi pek de mümkün olmayan bir şey olduğu telkin edilmiştir bize. Fikret, *onlar niçin semada, ben niçin çukurdayım?* ifadesiyle çukurda olduğumuzu kesinleştirirken başka bir dizesinde ancak Batılı eğitim olarak asumana yükseleceğimizi müjdeler: *Yükselmek asumana ve*

¹⁶ Cemil Meriç, TRT Konuşması, 1976, <https://www.youtube.com/watch?v=WXI8N-nYqlZQ>

¹⁷ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 3-9.

¹⁸ Necdet Subaşı, *Tedâvüldeki Kitaplar –Kritik Öyküler*, Tezkire, İstanbul 2015. s. 71-80.

¹⁹ Subaşı, *Tedâvüldeki Kitaplar*, s. 13-18.,71-80.

*gölmek ne tatlı şey!*²⁰ Sonra aradan bir elli sene geçer geçmez Necip Fazıl Kısakürek sözü alır ve asumana yükselmenin bizim için katiyen gerekmediğini söyler.

*Yirminci Yüzyılın ablak yüzü feza pilotu,
Buldun mu Ay yüzünde ölüme çare otu.
Bizimkiler ışığa gem vurup da binerler,
Yerden göğe çıkmazlar gökten yere inerler.*²¹

Kısakürek, *Feza Pilotu* üzerinden tüm uzay araştırmacılarını karşımıza alır. Oysa, bu pilotun fezaya gitme serüveni kimin içini ürpertmez ki? Ya da çocuk yaşımızda Ay'a ayak basan ilk insan konusunun işlendiği çocuk dergilerinin sayfalarını bize öteki kılarak ne geçmiştir ki bu büyük şairin eline? Belki *yirminci yüzyılın ablak yüzü feza pilotu* olan astronot fezaya giderek Allah'ı idrak edecektir, kim bilir. Uzay ve motor araştırmalarının sahibi olan şirketler tekeldari bir şekilde müşterek çalışsalar da, geliştirdikleri uçak ve otomobilleri tüm Üçüncü Dünya'ya satıp nemalansalar da o araştırmacıların içinde evrenin sınırlarını merak eden ve insanın anlam arayışı ihtiyacının bir ucundan tutan bilim insanları da vardır muhakkak değil mi?²²

Biz Soğuk Savaş çocukları olarak, kütüphanemizin yüksek raflarına ulaşacak kadar boyumuz uzadığında, yani büyüdüğümüzde ve ellerimiz Rus Klasiklerinin ciltlerine yetiştiğinde o büyük kafalarla, o cümlemizin derdini kendine dert edinmiş engin vicdanlarla karşılaştık. Bu büyük adamlar ne *Seferberlik Hikâyelerinden* dinlediğimiz düşmanlarımız *Uruslara* benziyordu, ne de televizyonlardan tehdidi taştan elleri füzeli *Komünist Moskoflara*. Dahası onların çocukları da bizler gibi, bizden de uzun kış gecelerinde masallar dinleyerek büyüyor, onlar için de eğitim denilen şey böyle masal anlatan büyüklerinin

²⁰ Tefik Fikret, *Haluk'un Defteri*, Tanin Matbaası, 1338 İstanbul

²¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2016, s.410.

²² Necip Fazıl Kısakürek'in şiiri ile uğraşıyorum çünkü milleti adına Birinci Dünya'ya, yani Batıya duyduğu öfkesi Dostoyevski ile müşterek noktadır bu şairimizin. Necip Fazıl şiirinin tahribatına zihnini açan bir okuru olarak kendisine nazım geçtiğinden sitem hakkını da kendimde görüyordum belki.